

door I. Hento-Oosterheert en H. Rusch

Ineke Hento-Oosterheert studeerde huishoudkunde en is sinds 3 jaar verbonden als coördinatrice aan de school voor Kort Middelbaar Beroeps Onderwijs (proefproject) op chr. grondslag voor de IJsselmeerpolders te Emmeloord.

Henk Rusch is dezelfde tijd aan deze school verbonden. Hij is adjunct-directeur. Hij studeerde bouwkunde en pedagogiek.

Ontwikkelingsproblematiek van het kort middelbaar beroeps onderwijs

Inleiding

Op 1 augustus 1979 startten 17 proefprojecten voor nieuw/vervolg beroepsonderwijs. Via een door de toenmalige staatssecretaris De Jong uitgeschreven prijsvraag kreeg deze opleiding de naam Kort Middelbaar Beroeps Onderwijs (KMBO). Winnaar van de prijsvraag: dezelfde staatssecretaris De Jong. Kwade tongen beweren wel dat de afkorting KMBO staat voor: Klaas moet beter opletten.

Een stukje geschiedenis

Aan het begin van de 19e eeuw stond Nederland vooraan in de ontwikkeling van het onderwijs. Het was in de Franse tijd, dat Nederland het eerste land was in Europa met een ministerie van Onderwijs. Onder leiding van minister Van der Palm, maar vooral door de inzet van diens 'amanuensis', de oud-predikant Adriaan van den Ende kwam een wet tot stand ten behoeve van het volksonderwijs. Het doel

van dit onderwijs heeft tot 1967 in de wet gestaan: 'Alle schoolonderwijs zal zodanig worden ingerigt, dat onder het aanleren van gepaste en nuttige kundigheden, de verstandelijke vermogens van de kinderen ontwikkeld, en zij zelve opgeleid worden tot alle Maatschappelijke en Christelijke deugden'.

Het onderwijs in ons land is hierdoor geweldig gestimuleerd en het werd in binnen- en buitenland geprezen. Maar de tijd

staat niet stil en evenmin de ontwikkeling van de onderwijskunde en de maatschappij. Wat vroeger als zeer vooruitstrevend kon worden aangemerkt, moet vandaag in veel gevallen als een flinke achterstand worden betiteld. Was de 'lagere' school eerst voor vrijwel iedereen eindonderwijs, de ontwikkeling van de techniek heeft het noodzakelijk gemaakt, dat er een verdergaande algemene vorming kwam en goede beroepsopleidingen. Zo is er vooral na de tweede wereldoorlog een enorme beweging in ons onderwijs gekomen. De opleidingsdoelen zijn anders komen te liggen. Ze zijn binnen de school, zelfs binnen groepen van leerlingen, veel gedifferentieerder geworden. Er werden allerlei onderwijskundige vernieuwingen uitgeprobeerd. Het effect van het onderwijs bleek veel hoger te kunnen zijn, dan het in veel gevallen was en is.

Geleid door het ministerie van Onderwijs zijn in allerlei vormen projecten gestart voor onderwijsverbetering. De meest grootscheepse veranderingen zijn wel geweest de Wet op het Voortgezet Onderwijs (Mammoetwet) en de Wet op het basisonderwijs, die onlangs tot stand gekomen is. Maar we moeten constateren dat de W.V.O. bepaald niet alle problemen heeft opgelost. Naast problemen zoals de kunstmatige splitsing van allerlei vakken en de weinige ruimte voor de individuele leerling in het leerproces is een belangrijk gegeven, dat de W.V.O. grote groepen jongelui de weg afsnijdt naar een verdere opleiding in volledig dagonderwijs. Er zit duidelijk een gat in de mammoetwet.

Wie struikelen over de W.V.O.?

– Veel leerlingen voltooien hun opleiding niet (drop-outs). Ze zijn in een te moeilijke schoolsoort binnengestroomd. Zowel bijv. het MAVO als het MBO tellen grote aantallen voortijdige schoolverlaters. Voor de meeste van deze leerlingen betekent dit, dat ze zonder beroepsopleiding

een arbeidsplaats moeten proberen te verwerven.

– Veel MAVO-leerlingen zijn na het behalen van het diploma niet gemotiveerd nog een sterk theoretische MBO-opleiding te volgen. Ook zij komen op de arbeidsmarkt in een zeer zwakke positie.

– LBO-leerlingen, die voldoende vakken afgesloten hebben op het zgn. C-niveau, kunnen doorstromen naar het MBO. Voor alle anderen is het LBO eindonderwijs, wat alleen nog met part-time cursussen via het leerlingwezen aan te vullen is.

– Het LBO is, mede door de invoering van de W.V.O., geen echt beroepsopleiding meer, maar slechts beroepsvoorbereidend onderwijs. Het algemeen vormend onderwijs vraagt een groot deel van de schooltijd. Dit heeft geleid tot de (van onbegrip getuigende) kreet: 'Ze kunnen geen hamer meer vasthouden'.

– Vooral in tijden van economische teruggang is het voor jongeren moeilijk een arbeidsovereenkomst te sluiten. Meestal is het dan ook onmogelijk een opleiding te volgen in het kader van het leerlingwezen (streekscholen). Daarmee is voor velen de laatste studiemogelijkheid afgesloten.

Problemen in het onderwijs

In de 19e eeuw leefde sterk het Bildungsideaal: een klassieke vorming, met een systematische opbouw van vakken, gebaseerd op filosofische uitgangspunten. Het hieruit voortkomende onderwijssysteem leende zich goed voor jaarklassen, toetsing en examens. Resultaten werden in cijfers uitgedrukt. Toen ontstond ook het probleem van doubleren en onvoltooide opleidingen; een probleem dat nu leidt tot enorme verspilling van geld en grote maatschappelijke en individuele schade. De idee, dat uit de bestudering van een aantal afzonderlijke vakken een totaalbeeld zou ontstaan, is een loos idee gebleken. Het later maatschappelijk functioneren van de aldus opgedane kennis is vrijwel niet als totaliteit te toetsen. Ieder kent

de goede leerlingen die in de maatschappij slecht functioneren en andersom. Er wordt al jaren in het onderwijs gesteld, dat van de totaliteit moet worden uitgegaan. Maar dit is altijd vertaald naar de afzonderlijke les toe, niet naar het totale onderwijsgebeuren. Gevolg hiervan is een slechte coördinatie van de afzonderlijke vakken en overlading van programma's. Het onderwijs, zoals wij dat kennen, is schoolonderwijs. Langzamerhand dringt steeds meer het inzicht door dat er ook buitenschools geleerd kan en moet worden. Ja, de buitenschoolse ervaring in reële maatschappelijke en beroepssituaties is het meest echte en effectieve leren gebleken. Er is hiermee bij verschillende opleidingen wel een begin gemaakt, maar voor de overgrote meerderheid van scholen is dit een onontgonnen gebied.

De maatschappij is veranderd, de leerlingen ook. Maar de leerstof en de methoden zijn vaak achtergebleven. Het onderwijs spreekt de leerlingen niet meer aan. Vooral na het intreden van de puberteit is de leerling vrijwel niet meer te motiveren tot actieve deelname aan het onderwijsleerproces, omdat dit niet op zijn situatie is afgestemd. Men noemt dit wel de 'onderbenutting van de adolescentieperiode'.

Het traditionele onderwijs drukt leerlingen en leerkrachten in een passieve rol. Ze staan niet in, maar naast de maatschappij.

Andere kritiekpunten zijn: de problematische verhouding tussen onderwijs en arbeidsmarkt; het onderwijs is veel te theoretisch; de leerlingen hebben geen zicht op hun eigen perspectieven in relatie tot hun mogelijkheden en de maatschappelijke realiteit.

Dit laatste wordt vooral ondersteund met de klachten, dat:

a. het onderwijs de jongeren onvoldoende in staat stelt tot beroepskeuze te komen,

alleen al doordat de school te weinig op de hoogte is van ontwikkelingen in het beroepsleven;

b. het beroepsonderwijs het contact verliest met de technologische veranderingen;

c. het onderwijs onvoldoende jongeren helpt in te spelen op mogelijkheden voor democratisering van de besluitvorming in de bedrijven en op normen in de werksituatie;

d. het onderwijs te weinig aansluit bij de individuele mogelijkheden van de jongeren.

Werken aan een oplossing

In juli 1976 heeft de Innovatie Commissie Participatie-onderwijs (afgekort I.C.P.) reeds een advies uitgebracht dat als titel meekreeg: 'Hoofdlijnen van een innovatieplan'. Dit eerste advies werd in januari 1977 gevolgd door een tweede advies: 'De stimuleringsstrategie' en een derde advies: 'De ontwikkelingsstrategie' (juli 1977). Daarin staan voorstellen voor de realisering van nieuwe full-time en part-time onderwijsvoorzieningen voor 16-18/19-jarigen. Tot op die dag hadden de bewindslieden hun beleidsvoornemens ten aanzien van dit advies nog niet bekend gemaakt in de gebruikelijke vorm van een beleidsnotitie.

De toenmalige ministers Pais en Albeda hebben in een brief van 31 mei 1978 aan de werkgevers- en werknemersorganisaties laten weten, dat er in de nabije toekomst voor de 16-18/19-jarigen part-time en full-time leerwegen van gelijkwaardig niveau zullen moeten openstaan. Verder valt uit de onderwijsbegroting voor 1979 te lezen, dat de bewindslieden positief staan tegenover een verdere uitwerking van het participierend leren binnen de tweede cyclus van het voortgezet onderwijs.

Als concrete beleidsmaatregelen worden in de begroting o.a. genoemd:

– een uitbreiding van het aantal ontwikkelingsprojecten en deelexperimenten met

participerend leren; vormingsinstituten, scholen voor beroepsbegeleidend onderwijs en middelbaar beroeps onderwijs; – een aanpassing van het progressief faciliteitenbeleid om de bekostiging van ontwikkelingsprojecten mogelijk te maken. Met het verschijnen van de notitie 'Proefprojecten nieuwe onderwijsvoorzieningen 16-18-jarigen' in juli 1978 kwamen de ontwikkelingen in de sector van het vormingswerk, beroepsbegeleidend onderwijs en leerlingwezen in een stroomversnelling. De I.C.P. speelde daarop in door het uitbrengen van een 6e advies: Nadere voorstellen over de ontwikkelingsstrategie. De toenmalige staatssecretaris van onderwijs en wetenschappen drs. K. de Jong Ozn schreef als antwoord daarop: Ik streef ernaar in het najaar 1979 een beleidsnotitie aan de daarvoor in aanmerking komende organen voor te leggen. Voordat deze beleidsnotitie verscheen, gingen op 1 augustus 1979 reeds 17 proefprojecten van start. Echt een vliegende start. Kort voor de tijd weten de schoolbesturen pas welke afdelingen zijn toegevoegd. Er lag wel een voorstel van de overheid voor toekenning van afdelingen, maar of ze die daadwerkelijk zouden krijgen, moest worden afgewacht. Daardoor was het bijzonder moeilijk om verantwoordelijke programma's te maken. Ook moet op dit punt geconstateerd worden dat de structuur van de opleidingen die de proefprojecten moesten gaan ontwikkelen volledig ontbrak. Personele problemen bij het verrichten van dit ontwikkelingswerk zijn o.a.:

- er moest veel worden gewerkt met part-time leerkrachten, die hun aandacht moesten verdelen tussen 'hun' school en het proefproject;
- de rechtspositie van het personeel was zo onduidelijk, dat ervaren krachten vrijwel niet toetraden.

Ondersteuning

Om de docenten toch zo vlug mogelijk als

een 'echte onderwijsbegeleider van het proefproject' te kunnen laten functioneren, is er een heel netwerk van 'ondersteuning' opgezet. Deze verzamelterm duidt op de verschillende werkzaamheden van instellingen, die geen onderwijs geven, maar wel pogen het geven van onderwijs te verbeteren. In het ondersteuningsplan komen onder meer aan de orde:

a. ondersteuning in het algemeen:

- bij de leerplanontwikkeling
- door middel van cursussen, trainingen, conferenties
- door systeembegeleiding
- communicatie/overdracht
- onderzoek

b. deskundigheidsbevordering van de ondersteuners.

Het grote aantal 'verzorgingsorganisaties' dat bij de ondersteuning van de proefprojecten betrokken is had als opdracht meegeregend:

- de verschillende ondersteuningsvormen moeten vanuit één kader en plan werken;
- de ondersteuningsorganisaties moeten *gezamenlijk* zorg dragen voor een algemeen ondersteuningsplan voor het KMBO;
- ieder van de samenwerkende ondersteuningsorganisaties werkt vanuit zijn eigen taakstelling en draagt voor de uit te voeren deelactiviteit de verantwoordelijkheid.

In het 6e I.C.P.-advies wordt in hoofdstuk 2.1.2 sterk aangedrongen op een goede begeleiding en opleiding van leerkrachten, omdat zij de ontwikkeling in de praktijk moeten realiseren, zowel op plaatselijk als op landelijk niveau. Je vraagt je af, gezien de hoeveelheid opgedragen ontwikkelingsactiviteiten, wat nu precies de prioriteit verdient. Plaatselijk of landelijk? Veel projecten missen hierbij ook pijnlijk een eigen full-time ondersteuner binnen de school.

Opzet proefprojecten

De opzet van een proefproject KMBO is

duidelijk verschillend van de traditionele scholen. De bestaande schoolsoorten beperken zich meestal tot één type (categorie) onderwijs, bijv. LTS, LEO, MAVO, met de daarbij behorende differentiaties. Het KMBO is daarentegen categorieoverschrijdend, d.w.z. meerdere typen van het onderwijs zijn samengevoegd binnen één instituut. Overigens moeten we hier wijzen op strijdigheid met de onlangs verschenen nota Voortgezet Basis Onderwijs, waar weer wel uitgegaan wordt van categoriale scholen voor de beroepsopleiding. Hier zal duidelijkheid over moeten komen.

De uitgangspunten

Het gaat bij dit nieuwe onderwijs om participierend leren. Daartoe moet er vorm gegeven worden aan de volgende punten:

- *meervoudige kwalificatie*, d.w.z. er wordt opgeleid met het oog op persoonlijke maatschappelijke en beroepsisen;
- *drempelloze instroom*. De toelatingseisen tot het KMBO zijn: óf 16 jaar oud zijn, óf 10 jaar volledig dagonderwijs gehad hebben, óf een diploma bezitten van de 1e fase van het voortgezet onderwijs;
- *individualisering*. De instroom van deelnemers met totaal verschillende vooropleiding maakt klassikaal onderwijs volstrekt onmogelijk (onze huidige wet- en regelgeving is sterk geënt op klassikaal onderwijs!);
- *buitenschools leren*. Het onderwijs, de school, moet vermaatschappelijken. Het bedrijfsleven moet een duidelijke verantwoordelijkheid hebben voor de opleiding van toekomstige werknemers: de school moet weer in het volle leven komen te staan. Het zou bij regering en parlement hoog op de prioriteitenlijst moeten staan, dat er in dit verband een samenhangend stage-beleid komt;
- *flexibele afsluiting*. Iedere deelnemer ontvangt bij het verlaten van de school een diploma, waarop vermeld staat of het om een volledige of een onvolledige af-

sluiting gaat. Wat de deelnemer dan echt bereikt heeft wordt vermeld op een bijgevoegde profielbeschrijving. Er is haast bij, dat regering en parlement de rechten van deze diploma's vaststellen, in verband met doorstroming naar andere schoolsoorten!;

– *aansluiten aan de belevingswereld van de jongeren*. Vooral drop-outs kunnen zich vaak niet voorstellen dat leren aange-naam en nuttig kan zijn. Er moet onderwijs ontwikkeld worden dat deze jongvolwassenen een grote mate van eigen verantwoordelijkheid geeft en dat ze er meteen toe opleidt dat ze deze verantwoordelijkheid kunnen dragen. Het 'samen verantwoordelijk zijn' komt hiermee daadwerkelijk in de school, met een uitstraling naar de maatschappij;

– *persoonlijke en maatschappelijke begeleiding*, de groene draad in de opleiding. Aandacht voor de individuele deelnemers van alle leerkrachten, maar in het bijzonder van de leerlingbegeleider. De grote verscheidenheid binnen de deelnemersgroep, vooral ook in het sociale vlak, maakt individuele begeleiding tot een absolute voorwaarde. Uiteraard heeft dit gevolgen voor de samenstelling van het personeelsteam;

– *extra aandacht voor meisjes*. Het KMBO moet extra aandacht geven aan meisjes in de proefprojecten. Als basis hiervoor dient de regeringsnota 'Emancipatie proces van verandering en groei'. Het gaat in de eerste plaats om voorlichting aan meisjes en hun ouders. Maar de voorlichting moet zich ook richten op het totale bedrijfsleven. Hiermee dienen relaties te worden gelegd die het bedrijfsleven vertrouwd moeten maken met vrouwen in traditionele mannenberoepen. Hoewel op het ministerie ter stimulering hiervan een extra potje beschikbaar is, blijkt het soms moeilijk daadwerkelijk extra faciliteiten los te krijgen.

Deze uitgangspunten vormen een duidelijk samenhangend geheel. Maar het is zo

nieuw in het Nederlandse onderwijs, dat er vrijwel geen deskundigen zijn, die het geheel overzien en de informatie op een adequate manier kunnen doorgeven. Er is natuurlijk wel de nodige theorievorming. Ook zijn er allerlei experimenten geweest op deelgebieden, rapporten verschenen, boeken geschreven. Maar de projecten moeten dit allemaal verwerken, van de theorie omzetten in de praktijk. De docent binnen deze vorm van onderwijs moet dan wel een schaaap met vijf poten zijn. Daarbij zijn de directe faciliteiten voor de proefprojecten minimaal. Veel faciliteiten komen buiten de proefprojecten terecht, zonder dat de projecten hiervan een positief effect ondervinden. Daardoor is de werkdruk op het grondvlak onredelijk hoog. Een punt voor de parlementsleden om een ogenblik bij stil te staan.

Knelpunten

Aangezien de aanvragende instanties ervan uitgingen, dat het KMBO zijn beslag kon krijgen binnen de bestaande accommodaties en van regeringswege steeds gesteld is, dat alles zoveel mogelijk budgettair neutraal moest verlopen, blijven de knelpunten niet uit.

Steeds meer wordt duidelijk dat de werk-omstandigheden van docenten, directies en leerlingen verre van optimaal zijn. Uit de rapporten van Inspectie, W.O.P., V.L.O.G., L.O.G.¹ en de voortgangsrapportage van diverse proefprojecten is een bloemlezing te halen van de vele problemen die er zijn. We willen in het volgende ingaan op:

- lesroosters
- normvergoeding
- meervoudige vestiging
- kansarme groep.

Lesroosters

De wet- en regelgeving moet drastisch worden aangepast en herzien als het KMBO met ál zijn uitgangspunten daadwerkelijk gerealiseerd zal worden. De opzet van het KMBO volgens de uitgangspunten is niet mogelijk in frontaal klassikaal onderwijs. De klassieke lesroosters zijn niet meer te hanteren. Er moet een lerarenrooster komen, waarop de deelnemer zijn individuele rooster kan plannen. De grenzen voor de lessentabel moeten ruimer worden en over langere perioden (bijv. een jaar) aangegeven. Bij gebleken behoefte moeten de leraren-roosters enkele malen per jaar aangepast kunnen worden.

De leraarlessenformule is moeilijk te hanteren vanwege de doorlopende in- en uitstroom van deelnemers. Achteraf is vast te stellen hoeveel lessen er gegeven hadden mogen worden en hoeveel er gegeven zijn. De scholen moeten op dit punt het recht krijgen van een soort rekening-courant voor lessen. Modern onderwijs in deze tijd heeft ook de produkten van deze tijd nodig om te kunnen functioneren. Voor een goede planning der lessen zal elke school de beschikking moeten krijgen over een computer met een bijbehorend programma.

Normvergoeding

De normvergoeding per leerling, waaruit materiaalkosten en dergelijke moeten worden bestreden, is voor het KMBO gelijkgesteld met het Middelbaar Technisch Onderwijs. Het MTO is een sterk theoretische opleiding, met vaak slechts 4 uur (demonstratieve) praktijk. De KMBO-deelnemer heeft een lesrooster waar ongeveer 12 uur praktijk op voorkomt. Die praktijk moet levensecht zijn, aansprekend en gericht op een beroepsopleiding. Een timmerman kan dan niet beziggehouden

¹ W.O.P. = Werkgroep Ondersteuning Proefprojecten

V.L.O.G. = Voorlopige Landelijke Overleg Groep

L.O.G. = Landelijke Ontwikkelings Groep (per vakrichting).

worden met nestkastjes en kleuterstoeltjes. Daarnaast moet (volgens de motie-Deetman) per week 4 uur aansluitend vormingswerk worden gegeven. Het vormingswerk krijgt daarvoor per deelnemer per uur een behoorlijk bedrag uitgekeerd. Bij het KMBO moet dit werk ook uit de normpost betaald worden. Het zal duidelijk zijn, dat hier problemen zijn ontstaan. Met kunst- en vliegwerk en door de ouders een forse bijdrage in de kosten te laten betalen wordt getracht de eindjes aan elkaar te knopen. Dit heeft zeker twee bezwaren:

- veel deelnemers komen uit financieel zwakke gezinnen die deze extra last moeilijk kunnen en niet behoren te dragen;
- op deze wijze ontstaat geen inzicht hoe bij reguliere invoering de normvergoeding zou moeten zijn.

Voor het einde van de proefperiode zou hier nog een herziening moeten plaatsvinden.

Meervoudige vestiging

De huidige proefprojecten gaan uit van samenwerkingsverbanden van meerdere scholen. Deze bieden samen ook onderdak aan het proefproject. Men noemt dit heel mooi een meervoudige vestiging. Bij andere scholen heet het gewoon dislocatie. Soms zitten delen van proefprojecten 30 à 40 km uit elkaar. Dit is in vele gevallen fnuikend voor de communicatie binnen het proefproject. Het belemmert de integratie van vakken en de ontwikkeling van deze nieuwe onderwijsvorm. Centrale coördinatie is bijna niet mogelijk. Ontwikkelingsfaciliteiten worden zeer versnipperd. Sommige projecten dreigen hierop gewoon te mislukken. Er zijn veel extra onkosten. Elke vestiging moet volledig de beschikking hebben over een goede mediatheek en kopiëerapparatuur. Wanneer de meervoudige vestiging ook in de toekomst een veel voorkomende situatie moet zijn, zullen daar materieel en finan-

cieel de consequenties uit aanvaard moeten worden.

Kansarme groep

Het is de bedoeling dat het KMBO het dat in de W.V.O. kiervrij zal dichten. De drempelloze toelating moet hiervan de basis zijn. Drempelloze toelating heeft echter alleen maar zin en is alleen dan verantwoord, wanneer de school de deelnemer iets te bieden heeft. Dat is niet met allen het geval. Afgezien van het feit, dat niet elk project alle opleidingen aan kan bieden, dreigen er toch weer een aantal jongeren uit de boot te vallen. Het gaat om de zwakbegaafden, de kansarmen, de jongelui die extra aandacht nodig hebben. Een beroepsopleiding is dan vaak te hoog gegrepen. Wel kan veel gedaan worden op het gebied van maatschappelijke kwalificatie en redzaamheid. Het 6e en 9e I.C.P.-advies spreekt van het instellen van groepen voor kansarme jongeren. Wij menen dat hier binnen het KMBO ruimte voor moet komen, met voldoende begeleiding. Wij denken aan een groepsgrootte van ongeveer 10 deelnemers. De overheid zou althans enkele proefprojecten hiermee ervaring moeten laten opdoen!

Besluit

Met de inhoud van dit artikel zijn wij ingegaan op de ontstaansgeschiedenis van het KMBO, de opzet van de proefprojecten, de uitgangspunten en de knelpunten. Mogelijk dat de doelstellingen van het KMBO ambitieus overkomen. Maar in de praktijk blijkt, dat met inzet en inventiviteit toch vorm gegeven kan worden aan een nieuwe wijze van school zijn. Onze ervaring is, dat de grootste stappen voortuit worden gezet op die momenten dat verantwoordelijkheid wordt overgedragen naar de deelnemers. Dit moet CDA'ers aanspreken. Maar wat dat betreft is er meer in dit onderwijs, zoals het enorme belang van een persoonlijke begeleiding,

een individueel programma per deelnemer, iedereen optimale kansen bieden, uitbannen van de overgangsproblematiek. De vorming van jonge mensen, die bekwaam zijn hun eigen weg te vinden, die beschikken over vaardigheden voor een eigen meningsvorming. Die kunnen omgaan met informatie. Argumenten op de rij kunnen zetten. Die zich duidelijk mondig gaan gedragen. De vooruitgang is op dit punt bij velen in enkele maanden spectaculair.

Welk een goede zaak voor een democratische samenleving. Daarom ook moet het CDA zich inzetten voor de uitbouw van

dit onderwijs. Er moeten faciliteiten komen om zo spoedig mogelijk een reguliere invoering te kunnen realiseren. Bijkomend voordeel zou zijn, dat er 50 à 60 duizend jongeren en 5000 volwassenen van de arbeidsmarkt verdwijnen. Maar dit onderwijs zal ook zijn uitstraling moeten hebben naar andere vormen van onderwijs. Onderwijs moet een stimulerend avontuur zijn, waar jonge mensen met plezier aan deelnemen.

